Экосистемы, их оптимизация и охрана. 2013. Вып. 8. С. 173–182.

Охрана природы

УДК 581.524.1

РОЗБУДОВА СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЕКОМЕРЕЖІ ПОЛІСЬКОЇ ЧАСТИНИ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ

Скляр В. Г., Скляр Ю. Л.

Сумський національний аграрний університет, Суми, skvig@mail.ru

Надана інформація про характерні ознаки природно-заповідного фонду Сумської області, загалом, та її Поліської частини, зокрема. Проведений аналіз стану природних комплексів і созологічної цінності ряду територій, перспективних для заповідання. Визначена їх значущість в розбудові та оптимізації екомережі Поліської частини Сумської області.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, екомережа, біорізноманіття, охорона екосистем.

ВСТУП

Сумська область належить до числа регіонів, де питанню створення, оптимізації функціонування об'єктів та територій природно-заповідного фонду (ПЗФ), а також розбудови екологічної мережі приділяється значна увага. За даними Державного управління охорони навколишнього природного середовища на початок 2013 року в складі ПЗФ Сумщини представлено 256 територій та об'єктів загальною площею 176,4 тис. га. Відсоток заповідності області становить 7,4%, тоді як загальноукраїнський показник дорівнює 5,7% [18].

Незважаючи на значні напрацювання та досягнення, для Сумської області важливим залишається вирішення питань щодо зменшення рівня інсуляризованості ПЗФ, збільшення його широтно-зональної репрезентативності, оптимізація розміру та форми заповідних територій [7, 12, 13]. Крім того, для Сумщини, по території якої проходить два національних природних екокоридори – Поліський та Галицько-Слобожанський, є вельми необхідним визначення складових екомережі, її формування та вдосконалення як національному, так і на регіональному та місцевому рівнях [2, 3, 4]. На цей час механізм включення територій до складу структурних елементів екомережі не визначений, тому закріпити їх статус на юридичному рівні досить важко, а разом з тим і встановити конкретний природноохоронний режим кожної з них. Відповідно, одним із найбільш дієвих методів збереження природних та мало змінених антропогенною дільністю територій, які за всіма параметрами відповідають вимогам щодо включення до складу екомережі є надання їм статусу об'єктів ПЗФ різних категорій та значення. Таким чином, створення нових об'єктів природно-заповідного фонду як засіб розбудови екомережі не втрачає своєї значущості.

Вище викладене є актуальним і для Полісся Сумської області, яке охоплює її північну частину і займає близько 17% території. В даному регіоні вже створено 41

2013 *Ekosistemy, ikh Optimizatziya i Okhrana* (Optimization and Protection of Ecosystems), 8: 173–182.
ISSN 2078-967X *Published by* V. I. Vernadskiy Taurida National University, Simferopol, Ukraine.

об’єкт ПЗФ загальною площею понад 26600 га, в тому числі національний природний парк «Деснянсько-Старогутський», 14 заказників, 12 пам’яток природи, 11 заповідних урочищ, два парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва та один ботанічний сад. Однак, екологічна мережа Полісся Сумщини ще не набула остаточної структурованості як єдина система, що об’єднує особливо цінні для охорони навколишнього природного середовища території. Водночас, регіон вирізняється наявністю значної кількості екосистем із високим рівнем біорізноманіття, які не входять до складу ПЗФ, однак, заслуговують природоохоронного статусу і потребують регламентації природокористування.

Виходячи із зазначеного, метою публікації є: аналіз стану природних комплексів і созологічної цінності ряду територій, перспективних для заповідання, та визначення їхньої значущості в аспекті розвитку структурних елементів екомережі Поліської частини Сумської області.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИ

В основу публікації покладені результати досліджень, які здійснювались в північних районах Сумської області протягом 2006–2011 рр. Відповідно до фізико-географічного районування, охоплена дослідженням територія, відповідає Середньодеснянсько-Нижньошосткинському району, області Новгород-Сіверського Полісся зони мішаних лісів Східно-Європейської рівнини [16]. За геоботанічним районуванням належить до Шосткинського району Чернігівсько-Новгородсіверського округу Поліської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейської широколистяно-лісової області [1].

В межах регіону досліджень виявлення фітоценозів, перспективних щодо надання їм природоохоронного статусу, а також оцінка стану їх біорізноманіття здійснювалася з опорою на загально прийняті геоботанічні методи [9, 15]. Для ряду видів, які належать до числа едифікаторних, ценозоутворюючих або рідкісних були застосовані популяційні дослідження, які супроводжувалися визначенням онтогенетичної та віталітеної структури, а також щільності особин в межах популяційних полів. Ці характеристики встановлювалися з використанням класичних методик популяційного аналізу [5, 6].

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

В межах Поліської частини Сумської області лісові екосистеми охороняються в складі певної кількості територій природно-заповідного фонду, найзначнішими з яких є: національний природний парк «Деснянсько-Старогутський», лісовий заказник загальнодержавного значення «Урочище «Великий бір»«, заказники місцевого значення «Богданівський», «Прудищанський» та ін. Однак, в цьому регіоні наявні ще ряд лісових екосистем, яким доцільно надати природоохоронний статус і тим самим зберегти їх як осередки біорізноманіття та ключові території екомережі. Зокрема, це лісове урочище «Дубова корна», що має площу близько 140 га і розташоване на водорозділі річок Знобівка і Свига. В ньому зростають осикові, дубово-осикові, березово-осикові, березові, березово-соснові і навіть дубові ліси.

Тобто, основними лісоутворюючими породами є *Populus tremula* L., *Betula pendula* Roth, *Pinus sylvestris* L. та *Quercus robur* L.

В процесі досліджень встановлено, що в урочищі «Дубова корна» популяції лісоутворюючих порід за онтогенетичною структурою є неповними. Зокрема, в ценопопуляціях *Betula pendula* представлені особини лише ювенільного (12,5–24,6%) та генеративного (75,4–87,5%) онтогенетичних станів. Генеративні рослини, як свідчать результати віталітетного аналізу, вирізняються високим рівнем життєвості (особини класу «a» віталітету в їх складі становлять близько 95–100%, а класу «b» – 0–5%, особини класу «c» – відсутні).

Ценопопуляції *Populus tremula* в основному сформовані з особин трьох онтогенетичних станів: ювенільного (20,0–28,3%), імматурного (48,4–58,0%) та генеративного (22,0–23,3%). В складі всіх онтогенетичних груп переважають рослини (55–65%) найвищої (класу «a») життєвості.

В ценопопуляціях *Pinus sylvestris*, як і *Populus tremula*, переважним чином представлені рослини трьох онтогенетичних категорій: ювенільні (15,4–32,6%), імматурні (43,5–64,4%) та генеративні (3,0–41,1%). Характерним є те, що в складі сукупностей рослин зазначених онтогенетичних станів найбільшу частку (65–70%) складають рослини проміжного (класу «b») віталітету.

Наявність рослин лише трьох онтогенетичних груп (ювенільних: 53,6–67,1%, віргінільних: 14,2–29,1%, генеративних: 3,8–32,2%) притаманне і ценопопуляціям *Quercus robur*. Серед генеративних та віргінільних рослин переважають (40–45%) рослини класу «b» віталітету. Сред ювенільних рослин, навпаки, найбільшою (63–72%) є частка особин низької (класу «c») життєвості.

Незважаючи на те, що *Acer platanoides* L. в урочищі «Дубова корна» не належить до числа основних лісоутворюючих видів, тут спостерігається досить активне його природне поновлення. Воно переважно представлене ювенільними рослинами, щільність яких в основному коливається в межах 600–1850 шт./га. Серед них частка особин високої життєвості становить 52–58%, проміжної – 12–14% та низької – 30–34%.

Ряд фітоценозів урочища, і, особливо, дубових лісів, мають добре сформований ярус підліску. В його складі зростають *Frangula alnus* Mill., *Sorbus aucuparia* L., *Euonymus verrucosa* Scop., *Euonymus europaea* L. та *Corylus avellana* L. Ценопопуляції цих видів звичайно є неповними за онтогенетичною структурою. У *Frangula alnus* вони в основному сформовані з ювенільних та генеративних рослин, у *Corylus avellana* – з ювенільних, імматурних та генеративних, у *Sorbus aucuparia* – генеративних. Особини *Frangula alnus* всіх онтогенетичних станів переважно мають низьку життєздатність (серед них домінують рослини класу «c» віталітету – 85–95%), а *Sorbus aucuparia* і *Corylus avellana* – навпаки, високу (переважають рослини класу «a» віталітету – 60–85%).

В складі трав'яно-чагарничкового ярусу тут досить широко представлена *Stellaria holostea* L., проективне покриття виду на окремих ділянках сягає 25–35% та *Fragaria vesca* L. (проективне покриття до 10%). На відкритих ділянках рясно ростуть злаки, переважно: *Agrostis tenuis* Sibth., *Poa pratensis* L. та *Poa nemoralis* L. Зустрічаються *Viola tricolor* L., *Athyrium filix-femina* (L.) Roth. та ін. З числа видів

рослин, занесених до «Червоної книги України» тут виявлена *Platanthera bifolia* (L.) Rich. та *Lilium martagon* L. [17].

Ліси урочища «Дубова корна» репрезентують природний комплекс, що є типовим для Полісся України. Однак, внаслідок довготривалого антропогенного втручання в лісові фітоценози даної території, застосування суцільних рубок, має місце незбалансованість структури (особливо онтогенетичної) ценопопуляцій основних лісоутворюючих видів, що ставить під загрозу довготривале та стійке існування лісів урочища. Це, а також наявність на даній території видів, занесених до «Червної книги України», виконання фітоценозами значних екологічних функцій (ґрунтозахисних, водорегулюючих, водоохоронних та, загалом, еколого-стабілізуючих) є підставами щодо створення в межах урочища ботанічного заказника місцевого значення «Дубова корна». Проектований заказник, як і прилеглі до нього лісові масиви, можуть розглядатися як важлива складова регіональної екологічної мережі в статусі її ключової території.

Успішість збереження екосистем в складі пропонованого заказника, ефективність його функціонування як компонента екомережі суттєво визначатиметься обраним режимом охорони. Він, зокрема, повинен передбачати заборону: суцільного вирубування лісу, впроведення інших видів рубок у весняно-осінній період, порушення ґрунтового покриву та випасання худоби.

На захід від урочища «Дубова корна», в заплаві р. Свига та її лівої притоки р. Бичиха виявлено ще ряд природних території, перспективних для заповідання. Надання їм природоохоронного статусу буде позитивним не лише в аспекті збереження конкретних екосистем, а й сприятиме охороні територій місцевих екокоридорів північної частини Полісся Сумщини вздовж річок Свига та Бичиха [4].

Одна з таких ділянок площею близько 10 га знаходиться між селами Жихове та Рудня серед заплави р. Свига. Вона має витягнуту форму та включає русло річки, прибережні захисні смуги шириною 25 м вздовж обох її берегів, а також прилеглий заболочений масив. Рельєф території розташування об’єкту – легко хвилястий.

Тут представлені лучні, болотні та прибережно-водні ексосистеми. Вздовж русла річки мозаїчно чергуються ділянки з домінуванням *Deschampsia cespitosa* (L.) P. Beauv., *Carex elata* All., а на підвищеннях – *Nardus stricta* L. На вологіших ділянках зростають *Carex appropinquata* Schumach., *Filipendula denudata* (J. Presl & C. Presl) Fritsch, *Epilobium palustre* L., а на сухіших – *Dactylis glomerata* L., *Ranunculus acris* L., *Achillea millefolium* L., *Potentilla anserina* L., *Potentilla erecta* (L.) Raeusch. *Trifolium repens* L. В прибережній смузі на правому березі ростуть *Bidens tripartita* L., *Carex elata*, *Epilobium palustre*, *Eupatorium cannabinum* L., *Lysimachia vulgaris* L. Лівий берег рясно заріс деревами та кущами: *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth., *Betula pendula*, *Salix triandra* L.

Русло річки (ширина якого в основному змінюється від 1,5 до 4 м, товща води в середньому коливається від 50 до 150 см, товща мулистих відкладів – 10–20 см, прозорість 30–45 см) досить рясно заросло вищими водними та повітряно-водними рослинами, серед них: *Rumex hydrolapathum* Huds., *Phalaroides arundinacea* (L.) Rauschert, *Veronica anagallis-aquatica* L., *Iris pseudacorus* L., *Typha latifolia* L.

Угруповання утворюють переважно *Sagittaria sagittifolia* L., *Nuphar lutea* (L.) Sm., *Myriophyllum spicatum* L., *Elodea canadensis* Michx.

Угруповання з домінуванням *Sagittaria sagittifolia* представляють асоціації Sagittarietum (sagittifoliae) subpurum та Sagittarietum (sagittifoliae) nupharosum (luteae). Проективне покриття домінанта становить 45–70%., *Nuphar lutea* – 25–30%. Також тут ростуть *Spirodela polyrhiza* (L.) Schleid. (5–10%), *Lemna minor* L. (3–5%), *Nymphaea alba* L. (2–3%), *Nymphaea candida* J. Presl (2–3%), *Sparganium emersum* Rehmann (до 1%).

Nuphar lutea домінує в угрупованнях Nupharetum (luteae) subpurum з проективним покриттям 75–80%, в яких також зростають *Nymphaea alba* та *Nymphaea candida* проективне покриття яких не перевищує 3–5%, *Sagittaria sagittifolia* та *Callitriche verna* L. – 1%.

З угруповань, утворених прикріпленими-зануреними макрофітами, на цій ділянці річки Свига виявлені Myriophylletum (spicati) elodeosum (canadensis) та Elodeetum canadensis subpurum. В цих угрупованнях проективне покриття *Elodea canadensis* становить 50–65%, *Myriophyllum spicatum* 25–30%. Окрім домінантів тут зростають: *Spirodela polyrhiza* (1–2%), *Lemna minor* (3–5%), *Sagittaria sagittifolia* (1%), *Sparganium emersum* (1%).

Виявлені тут *Nymphaea alba* та *Nymphaea candida* включені в «Перелік видів рослин, тварин і грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області» [11], крім того на півночі області *Nymphaea alba* зустрічається досить рідко і потребує ретельної охорони від негативного антропогенного впливу. Необхідність впровадження для *Nymphaea alba* та *Nymphaea candida* заходів з охорони підтверджено і результатами популяційного аналізу. Ценопопуляції цих видів, на зазначеній території, вирізняються невисокою щільністю (від 0,6 $\pm$ 0,09 шт./м^2 до 1,0 $\pm$ 0,14 шт./м^2). Їм притаманні неповні онтогенетичні спектри в складі яких відсутні проростки. За рівнем життєвості популяції належать до числа врівноважених та депресивних (значення індексу Q = 0,07–0,19), тоб-то в їх складі переважаючою (62–86 %) є частка особини низької життєвості (класу «с» віталітету).

В зв’язку з тим, що між селами Жихове та Рудня вздовж р. Свига представлені типові природні комплекси заплав малих річок Полісся, а також із наявністю тут водних рослин, що потребують охорони на Сумщині, вважаємо за доцільне створити на цій території ботанічний заказник місцевого значення «Рудня».

Ще одна територія, що потребує впровадження природоохоронного режиму, розташована біля с. Чигин. Ця ділянка, площею близько 300 га, як і попередня, має витягнуту форму і також знаходиться в заплаві р. Свига. Вона включає меліоровані землі і мережу осушувальних каналів на обох берегах річки, тому невипадково, тут значного поширення набули прибережно-водні екосистеми.

В руслі р. Свига вища водна рослинність представлена рядом угруповань справжньої водної та повітряно-водної рослинності. Серед асоціацій справжньої водної рослинності найчастіше зустрічаються ценози з домінуванням *Nuphar lutea* та *Elodea canadensis*.

Ценози асоціації Nupharetum (luteae) subpurum зростають в умовах з товщею води від 10 до 100 см, швидкістю течії 0–0,01 м/с, прозорістю води до 90 см, піщаними та мулисто-піщаними донними відкладами. Загальне проективне покриття складає 50–100%, домінанта 45–100%. В угрупованнях нараховується від 2 до 7 видів. З усіх супутніх видів макрофітів найчастіше представлені вільно плаваючі птолофіти, а саме *Spirodela polyrhiza* та *Lemna minor*. Групу видів, вільно плаваючих в товщі води репрезентує *Ceratophyllum demersum* L. З прикріплених занурених рослин в ценозах часто зростають *Elodea canadensis* та *Potamogeton perfoliatus* L. З повітряно-водних найчастіше зустрічаються *Sagittaria sagittifolia* та *Sparganium emersum*. Проективне покриття кожного з зазначених видів не перевищує 5%. Поодиноко виявлені: *Carex elata*, *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Carex acutiformis* Ehrh., *Mentha aquatica* L., *Butomus umbellatus* L., *Glyceria maxima* (Hartm.) Holmb., *Scirpus sylvaticus* L.

Досить розповсюдженими є ценози варіанту асоціації Nupharetum (luteae) subpurum зі *Spirodela polyrhiza*. Угруповання характерні для місцезростань з товщею води 10–110 см, швидкістю течії до 0,1 м/с, прозорістю води 90–100 см, мулистими донними відкладами. Загальне проективне покриття становить 40–90% при проективному покритті *N. lutea* 25–70%, *S. polyrhiza* – 15–40%. Окремі ценози нараховують від 3 до 7 видів.

З групи вільно плаваючих птолофітів в цих угрупованнях найчастіше зростає *Lemna minor* з проективним покриттям до 5%. З групи вільно плаваючих занурених рослин часто зустрічається *Ceratophyllum demersum* з проективним покриттям до 5%. Групу прикріплених занурених макрофітів, в більшості випадків, представляє *Elodea canadensis* з проективним покриттям до 10%, крім неї також зустрічаються *Potamogeton lucens* L. З прикріплених птолофітів поодиноко зростає *Potamogeton natans* L. Групу повітряно-водних рослин найчастіше представляє *Sagittaria sagittifolia* з проективним покриттям 5–10%. В угрупованнях також виявлені: *Sparganium emersum*, *Glyceria maxima*, *Alisma plantago-aquatica* L., *Butomus umbellatus*, *Rumex hydrolapathum*.

На ділянках з незначною течією зростають ценози варіанту асоціації Nupharetum (luteae) elodeosum (canadensis) зі *Spirodela polyrhiza*. Дані угруповання виявлені в товщі води від 35 до 110 см її прозорість 100–110 см, течія 0,01–0,02 м/с. Кількість видів в угрупованні від 6 до 8. Загальне проективне покриття становить 85–100%, проективне покриття *N. lutea* – 25–45%, *E. canadensis* – 25–30%, *S. polyrhiza* – 15–35%.

З вільно плаваючих птолофітів окрім *Spirodela polyrhiza* тут зростають *Lemna minor* та *Hydrocharis morsus-ranae* L. З групи вільно плаваючих занурених макрофітів іноді зустрічається – *Ceratophyllum submersum* L. та *Ceratophyllum demersum*. З прикріплених занурених рослин крім *Elodea canadensis* виявлено *Potamogeton perfoliatus*. З повітряно-водних іноді в ценозах зростають *Phragmites australis, Sagittaria sagittifolia, Sparganium emersum, Scirpus sylvaticus, Carex acuta, Glyceria maxima*. Всі зазначені види мають проективне покриттям від 1 до 5%.

Ценопопуляції едифікатора – *Nuphar lutea* переважно є депресивними (на 80–92% сформовані з особин класу «с» віталітету) та неповними за онтогенетичною

структурою: в деяких з них відсутні проростки та (або) ювенільні, віргінільні особини. Для збереження ці ценопопуляції потребують поліпшення гідрологічного режиму річки, в першу чергу завдяки припиненню неконтрольованого випасання худоби в прибережній смузі, яке призводить до розбивання берега і прискорює замулення річки.

Окрім вище названих, з угруповань справжньої водної рослинності, в руслі річки зростають угруповання Spirodeleta (polyrhizae) subpurum та Elodeetum (canadensis) subpurum. Ценози угруповання Spirodeleta (polyrhizae) subpurum виявлені в товщі води від 15 до 50 см, в місцях їхнього зростання вода є прозорою до дна, течія фактично відсутня. Кількість видів в угрупованні від 2 до 4. Загальне проективне покриття становить 80–100%, проективне покриття *Spirodela polyrhiza* – 80–90%. З незначним проективним покриттям тут зустрічаються *Lemna minor*, *Hydrocharis morsus-ranae*, *Ceratophyllum demersum*, *Sagittaria sagittifolia, Sparganium emersum*. Ценози угруповання Elodeetum (canadensis) subpurum зростають в умовах з товщею води від 50 до 100 см, її прозорістю 90–100 см, течією 0,02–0,1 м/с., мулистими донними відкладами. Кількість видів в угрупованні від 2 до 3. Загальне проективне покриття становить 40–60%, проективне покриття *Elodea canadensis* – 40–50%. В ценозах, у незначній кількості, також виявлені: *Potamogeton natans*, *Spirodela polyrhiza*, *Lemna minor*, *Ceratophyllum demersum*.

Повітряно-водна рослинність в руслі р. Свига представлена ценозами угруповань Sparganietum (emersi) subpurum, Phragmitetum (australis) subpurum, Typhetum (latifoliae) subpurum. Зазначені угруповання формуються в прибережній смузі на глибинах до 50 см, де течія відсутня та наявні мулисті донні відклади. Кількість видів в угрупованні від 2 до 5. Загальне проективне покриття становить 50–80%, проективне покриття домінантів: *Sparganium emersum* – 40–50%, *Phragmites australis* – 45–80%, *Typha latifolia* – 50–75%. В ценозах, з проективним покриттям до 5% зростають: *Sagittaria sagittifolia, Rumex hydrolapathum, Nuphar lutea, Hydrocharis morsus-ranae, Spirodela polyrhiza*, *Lemna minor*, *Ceratophyllum demersum*.

В межах дослідженої ділянки заплави р. Свига є певна кількість штучних водойм, що утворилися після торфорозробок, на їхніх берегах, незначно заходячи у воду, переважно зростають угруповання Typhetum (latifoliae) subpurum, Caricetum (acutiformis) subpurum, Phragmitetum (australis) subpurum, з проективним покриттям домінантів 90–100%. Зі справжньої водної рослинності виявлені ценози асоціацій Spirodeleta (polyrhizae) subpurum та Spirodeleta (polyrhizae) lemnosum (minoris), куди з проективним покриттям до 5% іноді входять досить рідкісні для даного регіону види: *Wolffia arrhiza* (L.) Horkel ex Wimm та водяний мох *Riccia fluitans* L.

Заплава річки Свига на окремих ділянках щільно заросла низькорослими деревами та кущами: *Salix triandra*, *Salix pentandra* L., *Salix caprea* L. та *Salix cinerea* L.

В зв’язку з тим, що біля с. Чигин в заплаві р. Свига представлені типові природні комплекси заплав малих річок Полісся, а також наявністю тут рідкісних для Сумщини видів водних рослин і зважаючи на необхідність збереження малих

річок, стабілізації їх водного режиму та покращення якості води, вважаємо за потрібне створити тут гідрологічний заказник місцевого значення «Уралівський».

Між селами Кривоносівка – Журавка в заплавах річок Свига і Бичиха знаходиться ще одна перспективна для заповідання ділянка площею близько 400 га. Значна частина зазначеної території заросла низькорослими деревами та кущами: *Betula pendula*, *Salix triandra*, *Salix pentandra*, *Salix cinerea*, *Salix caprea*. Прибережна смуга на суходолі утворена з таких рослин як *Deschampsia cespitosa*, *Eupatorium cannabinum*, *Lythrum salicaria* L., *Lysimachia vulgaris*, *Beckmannia eruciformis* (L.) Host, *Ranunculus repens* L., *Ptarmica salicifolia* (Besser) Serg.

Поширеними також є повітряно-водні та справжні водні фітоценози. На березі і у товщі води до 5 см зростають *Phalaroides arundinacea*, *Lysimachia vulgaris*, *Lysimachia nummularia* L., *Glyceria maxima*, *Alisma plantago-aquatica*, *Bidens tripartita*, *Agrostis stolonifera* L., *Eleocharis palustris* (L.) Roem. & Schult.

У воді зростають угруповання з домінуванням *Nuphar lutea*. Ценози асоціації Nupharetum (luteae) subpurum зростають в умовах з товщею води від 20 до 100 см, швидкістю течії 0–0,01 м/с, прозорістю води до 75 см, піщаними та мулисто-піщаними донними відкладами. Загальне проективне покриття складає 60–100%, домінанта 50–90%. Ценози нараховують від 2 до 8 видів. З усіх супутніх видів макрофітів найчастіше тут представлені вільно плаваючі птолофіти, а з них *Spirodela polyrhiza* та *Lemna minor*. Групу вільно плаваючих в товщі води найчастіше репрезентують *Ceratophyllum demersum*. З групи прикріплених птолофітів іноді зростає *Potamogeton natans*. Його щільність не перевищує $2,4 \pm 0,53$ шт./м^2, а в складі ценопопуляцій переважають рослини низької життєвості (класу «с» віталітету), частка яких сягає 94%. В цілому, цей вид досить рідко зустрічається в північній частині Сумської області і потребує охорони та моніторингу за станом ценопопуляцій в даному регіоні [14].

З прикріплених занурених рослин в ценозах найчастіше зростають *Elodea canadensis* та *Potamogeton perfoliatus*. З повітряно-водних найчастіше представлені *Sagittaria sagittifolia* та *Sparganium emersum*. Проективне покриттям кожного виду не перевищує 5%. Поодиноко були виявлені: *Carex acutiformis*, *Phragmites australis*, *Mentha aquatica* L., *Butomus umbellatus*, *Glyceria maxima*, *Scirpus sylvaticus*.

Розповсюдженими є ценози варіанту асоціації Nupharetum (luteae) subpurum зі *Spirodela polyrhiza*. Ці угруповання характерні для місцезростань з товщею води 10–90 см, швидкістю течії до 0,1 м/с, прозорістю води 80 см, мулистими донними відкладами. Загальне проективне покриття становить 50–90% при проективному покритті *Nuphar lutea* – 30–70%, *Spirodela polyrhiza* – 20–50%. Окремі ценози нараховують від 3 до 6 видів.

З групи вільно плаваючих птолофітів в ценозах зростає *Lemna minor*. З групи вільно плаваючих занурених рослин часто зустрічається *Ceratophyllum demersum*. Групу прикріплених занурених в більшості випадків представляє *Potamogeton lucens*, також зустрічається *Elodea canadensis*. З повітряно-водних найчастіше – *Sagittaria sagittifolia*. Проективне покриттям кожного виду не перевищує 5%. В угрупованнях також виявлені: *Sparganium emersum*, *Glyceria maxima*, *Alisma*

plantago-aquatica, *Butomus umbellatus*. В руслі річки Бичиха виявлена *Lemna gibba* L. – вид рідкісний, для водної флори Сумської області.

В зв'язку з тим, що між селами Кривоносівка та Журавка біля річок Свига і Бичиха представлені типові природні комплекси заплав малих річок Полісся, а також внаслідок наявності рідкісних для Сумщини видів водних рослин та зважаючи на необхідність збереження малих річок, стабілізації їх водного режиму, покращення якості води, вважаємо за доцільне створити тут гідрологічний заказник місцевого значення «Журавський».

Режим проектованих в заплавах річок Свига та Бичиха заказників повинен передбачати заборону будь-яких меліоративних робіт, суцільне вирубування лісових та чагарникових насаджень, порушення ґрунтового покриву, випасання худоби ближче 20–25 м від русла річки з навантаженням понад 1 гол./га.

ВИСНОВКИ

Завдяки створенню чотирьох запропонованих заказників (двох ботанічних та двох гідрологічних) площа природно-заповідного фонду Сумської області буде збільшена на 850 га. Крім того, це дозволить в складі екомережі Поліської частини зазначеного регіону чітко виокремити одну ключову територію – заказник «Дубова корна» та, за рахунок створення заказників «Рудня», «Уралівський» та «Журавский», встановити конкретний природоохоронний режим на найбільш цінних територіях проектованих місцевих екокоридорів по річках Свига та Бичиха. Запропоновані заходи повністю узгоджується з програмними документами щодо розбудови регіональної екомережі Сумщини [4, 10]. Все це, безумовно, позитивним чином відіб'ється на рівні збереженості екосистем Поліського широтного екокоридору. Дозволить структурувати його на місцевому рівні та зберегти від подальшої трансформації, як унікальні, так і типові для регіону території зі значним видовим та популяційним різноманіттям.

Список літератури

1. Геоботанічне районування Української РСР / [Андрієнко Т. Л., Білик Г. І., Брадіс Є. М. та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – 302 с.
2. Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся / [Панченко С. М., Андрієнко Т. Л., Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В.]. – Суми, 2003. – 92 с.
3. Заповідні скарби Сумщини / під заг. ред. Т. Л. Андрієнко. – Суми, 2001. – 207 с.
4. Звіт про науково-дослідну роботу «Розробка програми регіональної екомережі Сумської області (на період до 2015 року» / під ред. О. М. Смоляр. – Київ, 2011. – 165 с.
5. Злобин Ю. А. Принципы и методы изучения ценотических популяций растений / Злобин Ю. А. – Казань: Изд-во Казанского ун-та., 1989. – 146 с.
6. Злобин Ю. А. Популяционная экология растений: современное состояние, точки роста / Ю. А. Злобин. – Сумы: Универ. книга, 2009. – 264 с.
7. Злобін Ю. А. Оцінка природно-заповідного фонду Сумської області / Ю. А. Злобін, С. М. Панченко, В. Г. Скляр // Матеріали наук. конференції «Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть». – Канів, 1999. – С. 51–54.
8. Маринич О. М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О. М. Маринич, Г. О. Пархоменко, О. М. Петренко, П. Г. Шищенко // Укр. географ. журн. – 2003, № 1. – С. 16–20.

9. Полевая геоботаника: в 4 т. – М.–Л., 1964. – Т. 3. – 530 с.
10. Рішення 26 сесії Сумської обласної ради п'ятого скликання «Про комплексну програму охорони навколишнього природного середовища Сумської області до 2015 року» (від 25.07.2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oblrada.sumy.ua/dokumenty-oblrady/5-sklykannja/category/32-rishennja-26-sesiji.html. – Назва з екрана.
11. Рішення 11 сесії Сумської обласної ради шостого скликання «Про заходи щодо підсилення охорони рідкісних та зникаючих видів рослин, тварин та грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області» (від 18.11.2011 р.). – Суми, 2011. – 19 с.
12. Скляр В. Г. Один з напрямків оптимізації екологічної мережі Сумщини / В. Г. Скляр, Ю. Л. Скляр // Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів СНАУ (2–18 квітня 2002 р.). – Суми, 2002. – С. 20.
13. Скляр В. Г. Системний підхід до оптимізації охорони природних комплексів / В. Г. Скляр, Ю. Л. Скляр // Укр. бот. журн. – 2003. – №4. – С. 388–396.
14. Скляр Ю. Л. Прикріплені птолофіти водойм басейну Десни Північного Сходу України: еколого-ценотичні особливості, стан ценопопуляцій, охорона: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук: спец. 03.00.05 «Ботаніка» / Ю. Л. Скляр; Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАНУ. – Київ, 2007. – 23 с.
15. Сукачев В. М. Методические указания к изучению типов леса / В. М. Сукачев, С. В. Зонн. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 143 с.
16. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / [О. М. Маринич, Г. О. Пархоменко, О. М Петренко та ін.] // Укр. географ. журн. – 2003. – №1. – С. 16–20.
17. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я. П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
18. http://www.eco.sumy.ua (сайт Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Сумській області).

Скляр В. Г., Скляр Ю. Л. Формирование структурных элементов екосети Полесской части Сумской области: актуальные вопросы и практические подходы // Экосистемы, их оптимизация и охрана. Симферополь: ТНУ, 2013. Вып. 8. С. 173–182.

Представлена информация о характерних особенностях природно-заповедного фонда Сумской области, в целом, и ее Полесской части, вчастности. Осуществлен анализ состояния природных комплексов и степени созологической ценности нескольких территорий, перспективных для заповедания. Определена их роль в формировании и оптимизации экосети Полесской части Сумской области.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, экосеть, биоразнообразие, охрана экосистем.

Skliar V. G., Skliar Yu. L. The formation of structural elements of the Econet of Polissya part of the Sumy region: actual issues and practical approaches // Optimization and Protection of Ecosystems. Simferopol: TNU, 2013. Iss. 8. P. 173–182.

The information about the characteristic feature of the natural reserve fund Sumy region and its Polissia part. The analysis of the state of natural systems and the degree of value sozologicheskoy several territories, of promising for commandments. Their role in the formation and optimization of the econet Polissia Sumy region.

Key word: nature-reserve fund, econet, biodiversity, ecosystem protection.

Поступила в редакцию 01.04.2013 г.